

oraz fakt posiadania wystarczających zapasów kruszcu. Badacz ten uznał szczególnie częste występowanie imion i wyobrażeń kobiecych na monetach Przemysławów od X do XIII w. (częściowo inspirowane zapewne wzorami niemieckimi) za jedną z cech charakterystycznych średniowiecznego mennictwa czeskiego.

Omawiany tomik kończy niewielka praca Michała Maška poświęcona denarowi królowej Cynethryth, wybitemu w królestwie Mercji (w mienicy w Canterbury) w latach 787–792, w okresie rządów jej małżonka, Offy (757–796). Bodźcem do podjęcia tego tematu stał się fakt wystąpienia na stemplu — podobnie jak na denarach Emmy — imienia kobiecego z tytułem „regina” (CYNEĐRYĐ.REGINA). Autor dochodzi tu do częściowo podobnego wniosku, co S. Suchodolski, za główne czynniki wybijania w tym czasie monet z imionami kobiet uważając zarówno okoliczności „zewewnętrzne” (pozycja polityczna, możliwości ekonomiczne), jak i „wewnętrzne” (predyspozycje psychiczne). M. Mašek zwrócił tu uwagę na niezbyt długi odstęp czasu pomiędzy emisją Cynethryth a pojawieniem się na wczesnośredniowiecznych denarach czeskich imion kobiecych, a także na obecność angielskich specjalistów mennicznych na dworze praskim we wczesnym średniowieczu, jak również na wpływ ikonograficzny monet Ethelreda II na mennictwo czeskie w pierwszym okresie jego rozwoju. Wydaje się jednak, wobec przyjętej już powszechnie identyfikacji żony Bolesława II z wdową po królu Lotarze, że nie jest to właściwa droga poszukiwania bezpośredniej genezy legend na mielnickich denarach Emmy.

Omawiana praca jest przede wszystkim podsumowaniem wiedzy na temat „czeskich” lat księżnej Emmy, chociaż czytelnik znajdzie tutaj również wiele interesujących wiadomości jeszcze z jej okresu „francuskiego”. Szkoda, że artykułów nie zaopatrzone w obcojęzyczne streszczenia, zwłaszcza wobec międzynarodowego wymiaru postaci bohaterki omawianego tomu. Wiele wygłoszonych tu teorii znanych jest, co prawda, z wcześniejszych, niemieckich bądź angielskich publikacji, jednak w zwartej formie *sborníka* materiał ten byłby zapewne na Zachodzie lepiej przyswajalny. Podkreślić natomiast należy interdyscyplinarność zamieszczonych tutaj referatów, które składają się na szeroką panoramę państwa Prze-

mysławów na przełomie pierwszego i drugiego tysiąclecia.

Witold Garbaczewski

NORBERT KAMP, *Moneta regis. Königliche Münzstätten und königliche Münzpolitik in der Stauferzeit*, Hannover 2006 (Monumenta Germaniae Historica, Schriften, Bd. 55), Hahnsche Buchhandlung, ISBN 3-7752-5755-1, ISSN 0080-6951, ss. LIV+575, mapy.

Nie tylko w Polsce na półkach księgarskich obserwujemy falę niedostępnej przez długie lata klasyki, wydań rękopisów sprzed półwiecza i więcej lub wznowień książek publikowanych niegdyś jako skrypty. Praca Norberta Kampa wydana została po raz pierwszy w 1957 r. w ubogiej formie powielanego maszynopisu, jako dysertacja doktorska, obroniona wówczas na Uniwersytecie w Getyndze (N. Kamp, *Moneta regis. Beiträge zur Geschichte der königlichen Münzstätten und der königlichen Münzpolitik in der Stauferzeit*, Bd. 1–2, Göttingen 1957). Jej autorem jest niezujący już historyk (1927–1999), którego kariera naukowa wiodła przez uniwersytety i akademie w Passawie, Getyndze, Monasterze (tu habilitacja w 1969 r.), Berlinie i Brunzshwiku, a także Niemiecki Instytut Historyczny w Rzymie. Zająmował się przede wszystkim epoką Staufów, zwłaszcza w południowych Włoszech. Praca pozostawała poza świadomością większości historyków i numizmatyków, Wznowiono ją w pięknej czcionce i twardej oprawie.

Zasadnicza partia książki składa się z trzech części. W pierwszej omówiona jest „Pozycja królów niemieckich w mennictwie do XII w. i królewskie prawo menniczne Staufów.” Autor zaczyna od ustroju monetarnego w okresie pokarolińskim, by pokazać sukcesywny zanik mennic królewskich, a następnie stopniowe wycofywanie się królów — już Staufów — z ich prerogatyw monetarnych na terytoriach biskupich. W końcu XII w. stabilizuje się wolność wyboru wizerunku monetarnego, z której wykluczone są tylko niektóre naśladownictwa. Ta ostatnia kwestia — zastrzeżenie *formy* monety poszczególnych emitentów — przyciąga szczególną uwagę autora. Wskazuje on, że — w odniesieniu do stopy kolońskiej — zastrzeżeniu mógł ulec nawet

standard monetarny! Wiąże się to z niezwykle rolą biskupów (w tym, oczywiście, arcybiskupów kolońskich) w mennictwie. Osobną uwagę poświęca autor nowym formom zarządzania mennicami, jak spółki (*Hausgenossenschaft*). Dostrzega też odbicie prerogatyw mennicznych w ikonografii monet i w ich legendach (rozważania te nie są niestety ilustrowane). Odnotać trzeba, że zakres zainteresowań autora nieco przekracza zadeklarowany w tytule okres staufowski, sięgając nie tylko do Wielkiego Bezkrólewia, ale i początków władzy Rudolfa z Habsburga.

Część druga zawiera „Przyczynki do historii poszczególnych mennic królewskich w czasach Staufów”. Uwaga autora skupia się przede wszystkim na mennicy norymberskiej, w badanym okresie głównie mennicy we wschodniej Frankonii, ale sięga też do obszaru waluty augsburskiej i pracujących na nim mniejszych warsztatów w Donauwörth i Schongau. Stanowią one przykłady królewskich mennic drugorzędnych, funkcjonujących w otoczeniu zdominowanym przez biskupi zakład w Augsburgu. Interesuje tu badacza przede wszystkim formowanie się i funkcjonowanie właśnie owych kręgów obiegu i dominacji monet z danego ośrodka (*Währungsgebiete*). Definiuje je autor — wybór to z pewnością trafny, choć trudny — nie poprzez wyznaczenie na mapach mniej lub bardziej rozmytych granic, lecz zbiory rozproszonych punktów, odnoszących się do świadectw pisanych (dzielonych na czynsze i transakcje) lub wykopaliskowych. Te kręgi monetarne nie były oczywiście rozłączne — monety z różnych mennic, mimo nierzadkich prób stawiania administracyjnych barier, obiegały również w obcych miastach mennicznych. Wzajemne relacje łączące monety różnego pochodzenia są również analizowane przez autora — w ten właśnie sposób czytelnik uzyskuje wizję kluczowego w tym czasie i miejscu procesu: podboju rynku nad górnym Dunajem przez halerz. Przy tej okazji otrzymujemy też wiele dokumentarnych świadectw dotyczących szczegółów funkcjonowania systemu renowacji monety. Zasób informacji jest pozornie znacznie szerszy niż wymagałby tego ściśle pojmowany przedmiot pracy i sięga np. do historii rozpoznania mennictwa tych ośrodków. Okazuje się jednak, że problemy te wiążą się z kwestiami krytyki źródłowej

— mamy wszak do czynienia głównie z monetami anonimowymi i podstawy ich przypisania do danych mennic są kluczowe dla wnioskowania. Przy tej okazji poznajemy tak interesujące przypadki, jak welficka mennica w Schongau, która po przejściu w ręce Staufów nie zmieniła typu bitych monet. Trzeba przyznać, że nie jest to optymistyczny przykład dla badaczy anonimowych monet z XIII w. Oprócz istotnego bezpośredniego odniesienia do historii południowych Niemiec wyniki badań autora będą z pewnością przydatne dla numizmatyki czeskiej.

Trzecia i największa część książki ma podobny charakter zestawu epizodów, ogarniających jednak tym razem całość Niemiec i sprawnie spiętych cząstkowymi podsumowaniami. Nosi tytuł „Przyczynki do historii królewskiej polityki mennicznej w czasach Staufów”. W kolejnych punktach omawia działalność królewskich mennic w Saksonii, dalej w kręgu feniga strasburskiego, w Palatynacie Reńskim, w kręgu fenigów: kolońskiego, konstancjańskiego i wüzburgskiego (te ostatnie obszary podsumowuje jako grupę mennic królewskich na terenie zdominowanym przez monetę biskupią), następnie zaś omawia mennictwo królewskie we wschodniej Frankonii, okręgu Chebu, Wetterau, północnej i północno-wschodniej Turyngii, Pleissenlandzie i nad górną Soławą, a wreszcie w Schwäbisch Hall. Kolejne rozdziały omawiają politykę menniczną Staufów (w tym funkcjonowanie administracji monetarnej), systemy i jednostki monetarne pojawiające się w zapisach wpływów i wydatków królewskich, i wreszcie dochody mennicze króla i sposoby ich wykorzystania. Ten ostatni rozdział, szczególnie interesujący, obejmuje zagadnienia zysku i kosztów mennicznych, naświetlone w spójny sposób, przydatny do porównań w innych krajach.

Całość głównego wątku książki została podsumowana na kilku stronach, po których następują dwa ekskursy, służące uzasadnieniu niektórych rozwiązań przyjętych w pracy: o przydatności określeń monetarnych w urbanizacji bawarskim z 1326 r. do oceny stosunków pieniężnych w Górnym Palatynacie w XIII w. i o królewskim zwierzchnictwie mennicznym w Sinsheim, Breisach i Lindau. W załączniku znajdujemy zestawienia źródeł (znalezisk i dokumentów) do poszczególnych map,

ilustrujących w zasadzie część drugą książki. Przedstawiają one bowiem krąg feniga norymberskiego w XII–XIII w., wkroczenie halerza na obszar waluty norymberskiej, rozprzestrzenienie fenigów z Augsburga i Donauwörth nad górnym Dunajem od końca XII do końca XIII w., stosunki walutowe w południowej części augsburskiego kręgu monetarnego i występowanie halerza nad górnym Dunajem.

Dzisiejszy czytelnik dzieła N. Kampa potrzebuje przewodnika po nowszej literaturze na przedstawiony temat. Dostarcza go w posłowie Reiner Cunz, znany numizmatyk hanowerski, w obszernej i wyczerpującej, jak się zdaje, formie, cytując wiele mało znanych poza Niemcami prac. Autor posłowie przedstawia również obszerny życiorys Norberta Kampa. Całość pracy dopełnia przedmowa Rudolfa Schieffera, omawiająca inicjatywę wznowienia (a właściwie pierwszego porządnego wydania) książki po półwieczu, indeks imion własnych i wykaz cytowanych dokumentów cesarskich i królewskich.

Od napisania książki Kampa minęła cała epoka — co chyba lepiej widać w numizmatyce polskiej niż niemieckiej. Solidna, oparta na źródłach praca zestarzała się w niewielkim stopniu. Przeciwnie, można w niej dostrzec zaczątek wątków, które właśnie w dzisiejszych badaniach są efektywnie rozwijane, jak choćby rozważania nad ikonografią monet. Tym ostatnim trudno się dziwić, gdy wspomnieć, że promotorem opublikowanej właśnie dysertacji był sam Percy Ernst Schramm.

Książka Norberta Kampa stanowi wzorcową, fundamentalną monografię z zakresu historii pieniądza, opartą przede wszystkim na imponującej bazie źródeł rękopiśmiennych, ale i gruntownej znajomości źródeł numizmatycznych: znalezisk i samych monet. Ta ostatnia podstawa źródłowa z pewnością uległa już znacznej dezaktualizacji, nie dotyczy to wszak zasobu dokumentarnego. Jeśli wolno wyrazić wobec tak wielkiego dzieła uczucie niedosytu, musiałoby ono odnosić się do relacji z innymi krajami, które (może poza doliną Padu w odniesieniu do doliny Dunaju) w zasadzie nie występują. Przydałoby się wiedzieć, jaki był wpływ rozwiązań ustrojowych przyjętych poza Niemcami na opisywane w książce przemiany — i *vice versa*, jak polityka monetarna Staufów wpływała na inne kraje. Ale odpo-

wiedź na te pytania pozostaje już zadaniem dla czytelników.

Borys Paszkiewicz

HUBERT EMMERIG, *Bayerns Münzgeschichte im 15. Jahrhundert. Münzpolitik und Münzprägung der bayerischen Herzogtümer und ihrer Nachbarn von 1390 bis 1470*, Verlag C. H. Beck: München 2007; 2 tomy, LXXII + 1038 s. + XXXVIII tablic.

Pierwszy kontakt z dziełem Huberta Emmeriga, profesora w wiedeńskim uniwersyteckim Instytucie Numizmatyki i Historii Pieniądza, budzi niedowierzanie: to w dzisiejszych czasach ktoś jeszcze jest w stanie napisać wielką, dwutomową monografię opartą na gigantycznej kwerendzie archiwalnej i niewiele mniejszej muzealnej? Sam wykaz przewertowanych zespołów archiwalnych zajmuje blisko trzy strony. Rezultatem tej żmudnej i na pewno długotrwałej pracy jest kompletna monografia mennictwa bawarskiego w XV wieku. Trzeba wyjaśnić, że wspomniana w tytule data 1470 wynika stąd, że wyznacza ona początek kilkudziesięcioletniej przerwy w działalności menniczej książąt bawarskich. Nie jest więc przestrzegana rygorystycznie, bo Bawaria w książce rozumiana jest w szerokim znaczeniu, wraz z Górnym Palatynatem, wschodnią Frankonią i arcybiskupstwem salzburskim, gdzie mennictwo prowadzono niekiedy dalej — i jest ono omówione aż do ok. 1500 r. W dorobku autora praca ta stanowi naturalną kontynuację opublikowanej w 1993 r. monografii *Der Regensburger Pfennig. Die Münzprägung in Regensburg vom 12. Jahrhundert bis 1409* (Berliner Numismatische Forschungen NF 3), tamta zaś w pewnym sensie kontynuowała powszechnie znane dzieło Wolfganga Hahna, *Moneta Radasponensis. Bayerns Münzprägung im 9., 10. und 11. Jahrhundert* (Braunschweig 1976). Górny Palatynat w czasie poprzedzającym zakres obecnej monografii należał do Czech. W rezultacie, jak widzimy, publikacja zamyka podejmowany przez trzy dekady trud nowoczesnej monografii średniowiecznego mennictwa bawarskiego. W ślad za przemianami w tym mennictwie z centrum zainteresowania badacza znika Ratzbona, ustępując w omawianej pracy miejsca Monachium.